

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.4.59](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.4.59)

УДК 631.14.001.76:[631.15:65.011.44]

*О. А. Богданович,
старший викладач кафедри агрологістики та управління ланцюгами постачань,
Харківський національний технічний університет сільського господарства
імені Петра Василенка, м. Харків
ORCID: 0000-0002-3690-6029*

ВПЛИВ РОЗМІРІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЇХ ГАЛУЗЕВУ СТРУКТУРУ

*О. А. Bogdanovich
Senior Lecturer of the Department of Agrolistics and Supply Chain Management, Kharkiv
National Technical University of Agriculture the name of Petro Vasylenko, Kharkiv*

THE INFLUENCE OF SIZE OF AGRICULTURAL ENTERPRISES ON THEIR DEVELOPMENT STRUCTURE

Розмір угідь сільськогосподарських підприємств має значний вплив на зміну структури товарної продукції, а значить на галузеву структуру підприємства і на ефективність виробництва сільськогосподарської продукції.

Визначені показники, за якими визначаються розміри підприємств: вартість виробленої продукції, земельна площа, кількість працівників. Показником вартості виробленої продукції не зручно користуватися при порівнянні господарств неоднакової спеціалізації і з різним рівнем інтенсивності незалежно від району розташування, а також для визначення розміру підприємства з точки зору економічної ефективності його виробництва. Для порівняно точної характеристики розмірів господарств користуються показником середньої чисельності працівників за звітний період. Більш стабільним показником розміру підприємства є площа його земельних угідь.

Кількість сільськогосподарських підприємств в Україні постійно скорочується: з малою земельною площею- зменшується, з великою – збільшується, що вказує на те, що і досі тривають процеси укрупнення і банкрутства малих підприємств.

В сільськогосподарському виробництві в залежності від наявних природних та економічних особливостей повинні поєднуватися різні за розмірами господарств, що забезпечить використання внутрішніх резервів. Рекомендовані раціональні розміри господарств в залежності від їх спеціалізації. В нинішній економічній ситуації збільшення розмірів господарств не завжди є ефективною стратегією розвитку аграрних підприємств: більш ефективним є перехід на сучасні технології виробництва продукції. Досліджено вплив розміру угідь на зміну структури товарної продукції сільськогосподарських підприємств Харківської області у 2017 році. Аналіз показав, що зернові і зернобобові культури мають найменшу питому вагу в підприємствах з угіддями меншими 500 га, найбільшу – при угіддях 500 – 1000 га. Питома вага соняшника збільшується зі збільшенням розмірів угідь, цукрові буряки мають найбільшу питому вагу у великих підприємствах Найвищий рівень рентабельності мають підприємства з площею угідь 2500 – 3000 га.

The size of the agricultural land has a significant impact on the change in the structure of commodity products, and hence on the sectoral structure of the enterprise and the efficiency of agricultural production.

There are determined indicators, which determine the size of enterprises: the cost of produced products, land area, the number of employees. Indicator of the cost of manufactured products is not convenient to use when comparing farms of different specialization and with different levels of intensity, regardless of the location of the location, as well as to determine the size of the company in terms of economic efficiency of its production. For a comparatively accurate description of the size of farms used an indicator of the average number of employees for the reporting period. A more stable indicator of the size of the enterprise is the area of its land.

The number of agricultural enterprises in Ukraine is constantly decreasing: with a small land area decreasing, with a large - increasing, indicating that the processes of consolidation and bankruptcy of small enterprises are still ongoing.

In agricultural production, depending on the existing natural and economic characteristics, different size farms should be combined, which will ensure the use of internal reserves. Recommended rational sizes of farms depending on their specialization. In the current economic situation, an increase in the size of farms is not always an effective strategy for the development of agrarian enterprises: the transition to modern production technologies is more effective. The influence of the size of the land on the change of the structure of commodity products of agricultural enterprises of Kharkiv region in 2017 has been researched. The analysis showed that grain and leguminous crops have the smallest share in the enterprises with the lands less than 500 hectares, the largest - in the fields of 500-1000 hectares. The proportion of sunflower seeds increases with increasing size of land, sugar beets have the largest share in large enterprises. The highest level of profitability have enterprises with an area of land of 2,500-3,000 hectares.

Ключові слова: *угіддя; сільськогосподарські підприємства; товарна продукція; рентабельність; галузева структура.*

Key words: *land; agricultural enterprises; commodity products; profitability; branch structure.*

Постановка проблеми. Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції підприємства в значній мірі залежать від складу і співвідношення галузей. В свою чергу галузева структура підприємства значною мірою залежить від його розмірів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розмір сільськогосподарського підприємства характеризується багатьма показниками, основними з яких є: вихід продукції (валової і товарної), наявність землі, основних виробничих фондів, техніки, поголів'я; число зайнятих працівників. У ряді випадків для встановлення розміру підприємства доцільно використовувати і інші показники. Так у підприємствах з основною галуззю тваринництво таким показником може бути поголів'я худоби.

А.В. Гуторов [1, с.22] вводить поняття «раціональні розміри сільськогосподарських підприємств», які, за інших однакових умов господарювання, забезпечують максимальну економічну ефективність господарського механізму.

На основі узагальнення проведених розрахунків А.О. Гуторовим [2] визначені раціональні розміри сільськогосподарських підприємств різних типів спеціалізації. Так, при інтенсивному веденні сільського господарства в Харківській області для сільськогосподарських підприємств зерново-олійного напрямку вони становлять 3 - 4 тис. га сільгоспугідь; для господарств зерново-молочного типу спеціалізації – 3,9 - 4,7 тис. га і 400 - 800 гол. корів.

Проаналізувавши результати проведення земельної реформи та використання земель сільськогосподарського призначення, А.С. Попов [3] відмітив позитивні зміни щодо підвищення ефективності виробництва. Автор вважає, що для України оптимальними розмірами площі землекористування являються: для Степу – 2100 га, для Лісостепу – 1750 га, для Полісся – 1500 га, для гірських районів – 900 га.

Для аграрних підприємств з максимальною спеціалізацією у динаміці, за ствердженням Т.В. Власенко [4], характерним є не тільки не збільшення площ сільськогосподарських угідь, яке відбувалось у період 1990-2005 рр., але й істотне їх зниження в 1,9 рази у 2015 р. Зважаючи на те, що підприємства цієї групи мають вищу рентабельність у порівнянні з іншими, автор приходить до висновку, що в нинішній економічній ситуації збільшення розмірів господарств не завжди є ефективною стратегією розвитку аграрних підприємств.

Натомість більш ефективним є перехід на сучасні технології виробництва продукції. Це ж підтверджено і результатами наших досліджень.

Т.І. Яворська [5] вказує, що для визначення розміру підприємства у розвинутих країнах використовується критерій «чисельності працівників».

Постановка завдання. Завдання полягає у дослідженні впливу розмірів сільськогосподарських підприємств на їхню галузеву структуру.

Виклад основного матеріалу дослідження. За ступенем концентрації сільськогосподарські підприємства умовно діляться на три групи: великі, середні та дрібні. За вартістю виробленої чи реалізованої продукції важко в умовах нестабільності та інфляції визначити чіткі межі вказаних груп, тому для порівняно точної характеристики розмірів господарств користуються показником середньої чисельності працівників за звітний період. Прийнято до дрібних підприємств відносити господарства, що мають до 15 працівників, до середніх від 16 до 60 і до великих - понад 60.

Наглядним показником розміру сільськогосподарського підприємства вважається вартість виробленої продукції. Цей показник за певний період часу дозволяє порівняти господарства за розміром незалежно від їх організаційно-правової форми, спеціалізації, розташування, технічної озброєності та інших особливостей. Вартість продукції як правило визначається в постійних цінах вибраного року. Не дуже зручно користуватися цим показником для порівняння господарств неоднакової спеціалізації і з різним рівнем інтенсивності незалежно від району розташування, а також для визначення розміру підприємства з точки зору економічної ефективності його виробництва.

Один з найбільш стабільних показників розміру підприємства є його земельна площа (сільськогосподарські угіддя, рілля, площа посіву, багаторічні насадження). З цим чинником у більшій мірі, ніж з іншими, пов'язана потреба господарства в основних фондах і капітальних вкладеннях. За цим показником можна виявити потреби господарства в техніці й робочій силі, планувати поголів'я і ін.

Основними землекористувачами є сільськогосподарські підприємства. Процес реструктуризації і створення нових агроформувань вніс корективи в середні розміри їхніх угідь.

З наведеної табл. 1 видно, що кількість сільськогосподарських підприємств в Україні невинно скорочується, причому найбільшого скорочення зазнають підприємства з малими площами земельних угідь, так з 2009 року по 2017 рік кількість підприємств з площею 5 – 20 га зменшилася на 18,8-33,8%, тоді як кількість крупніших господарств зменшилася на близько 10%, а кількість підприємств з площею угідь більшою 10000 га навпаки збільшилася на 30%. Це вказує на те, що і досі тривають процеси укрупнення і банкрутства малих підприємств.

Таблиця 1.
Динаміка кількості сільськогосподарських підприємств України за площею земельних угідь в період 2009 - 2017 рр.

Площа земельних угідь	2009	2010	2011	2012	2013	2015	2016	2017
До 5 га	5850	5784	5639	5332	5026	4374	3872	3138
5,1-10,0 га	4082	4038	3983	3809	3755	3253	3001	2594
10,1-20,0 га	5088	4925	4897	4795	4784	4406	4129	3937
20,1-50,0 га	13298	13707	13535	13334	13294	12346	11911	11263
50,1-100,0 га	4731	4831	4895	5016	5275	4916	4827	4903
100,1-500,0 га	7385	7181	7195	7261	7233	6971	6919	7372
500,1-1000,0 га	2764	2667	2595	2624	2666	2472	2467	2651
1000,1-2000,0 га	2781	2661	2549	2565	2531	2446	2446	2481
2000,1-3000,0 га	1363	1347	1304	1270	1251	1099	1099	1084
3000,1-4000,0 га	701	666	640	632	619	517	516	471
4000,1-5000,0 га	378	376	355	334	323	282	282	276
5000,1-7000,0 га	313	332	342	337	345	281	281	261
7000,1-10000,0 га	159	178	175	179	165	141	141	138
більше 10000 га	112	131	152	164	175	161	161	166
Всього	57152	56493	56133	55866	55858	51926	49379	45558

Джерело: статистичний збірник України [6]

Важливим показником розміру сільськогосподарського підприємства вважається вартість виробленої продукції. Цей показник за певний період часу дозволяє порівняти господарства за розміром незалежно від їх організаційно-правової форми, спеціалізації, розташування, технічної озброєності та інших особливостей. Вартість продукції, як правило, визначається в постійних цінах вибраного року. Не дуже зручно користуватися цим показником для порівняння господарств неоднакової спеціалізації і з різним рівнем інтенсивності

незалежно від району розташування, а також для визначення розміру підприємства з точки зору економічної ефективності його виробництва.

За ступенем концентрації сільськогосподарські підприємства умовно діляться на три групи: великі, середні та дрібні. За вартістю виробленої чи реалізованої продукції важко в умовах нестабільності та інфляції визначити чіткі межі вказаних груп, тому для порівняно точної характеристики розмірів господарств користуються показником середньої чисельності працівників за звітний період. Прийнято до дрібних підприємств відносити господарства, що мають до 15 працівників, до середніх - від 16 до 60 і до великих - понад 60.

В сільськогосподарському виробництві в залежності від наявних природних та економічних особливостей повинні поєднуватися великі, середні і дрібні виробництва і господарства, що забезпечить використання внутрішніх резервів з метою задоволення потреб у продукції сільського господарства, наданні послуг і підвищення ефективності виробництва.

Вплив розміру угідь на зміну структури товарної продукції сільськогосподарських підприємств Харківської області у 2017 році показано в табл. 2.

Таблиця 2.
Вплив розміру угідь на зміну структури товарної продукції у сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2017 р., %

Види продукції	Розмір сільськогосподарських угідь						
	До 500 га	500 - 1000 га	1000 -1500 га	1500 -2000 га	2000 - 2500 га	2500 - 3000 га	Більше 3000 га
Кількість підприємств	116	99	79	68	49	37	104
Зернові та зернобобові	27,35	45,33	39,07	43,12	37,76	44,57	37,68
Пшениця	9,46	27,7	23,73	24,07	21,9	27,25	23,44
Гречка	1,33	0,75	1,13	0,96	0,45	0,64	0,12
Ячмінь	5,0	4,6	2,9	3,78	2,69	3,44	1,81
Горох	0,99	2,06	0,89	0,21	0,82	1,41	2,36
Кукурудза на зерно	5,19	8,87	9,57	12,94	10,81	11,12	9,97
Соняшник	23,89	42,31	43,25	45,62	39,43	42,67	33,61
Соя	1,69	4,13	1,97	3,2	4,06	2,65	1,8
Ріпак	0	0,88	0,3	0,31	0,12	0,47	0,42
Цукровий буряк	0,4	1,05	1,22	1,62	3,42	0,16	4,51
Інша продукція рослинництва	13,3	1,2	9,38	0,98	1,13	0,66	1,03
Всього продукція рослинництва	76,77	94,63	95,49	94,97	86,52	91,17	79,92
ВРХ	0,31	0,58	0,24	0,59	1,26	0,6	1,56
Молоко	0,89	1,9	0,71	2,07	4,82	5,61	9,71
Свині	12,77	0,21	0,53	0,55	0,18	0,83	4,82
Птиця	0,03	0,01	0	0	0	0	0
Яйця	0,08	0,03	0,85	0	0	0	0
Інша продукція тваринництва	6,0	0,33	0,07	0,02	0,03	0,03	0,6
Всього продукція тваринництва.	22,63	3,05	2,77	3,25	10,42	7,1	16,7
Послуги	0,93	2,36	1,73	1,77	2,77	1,72	3,34
Всього продукція с.г. і послуги	100%	100	100	100	100	100	100
Середній рівень рентабельності	45,15	52,82	53,04	63,17	62,81	79,77	39,29

Джерело: складено автором за даними ГУ статистики у Харківській області [7]

Зернові і зернобобові культури мали найменшу питому вагу в підприємствах з угіддями меншими 500 га, найбільшу – при угіддях 500 – 1000 га, підприємства з іншими розмірами угідь займали проміжне положення. Питома вага соняшника в основному збільшувалася зі збільшенням розмірів угідь, найменша її величина у невеликих підприємствах, очевидно при малій кількості землі неможливо ризикувати її якістю. Дещо несподівано цукрові буряки мають найбільшу питому вагу у крупних підприємствах (більше 3000 га), ці підприємства мають найбільшу питому вагу послуг і найнижчий рівень рентабельності. Найвищий рівень рентабельності мають підприємства з площею угідь 2500 – 3000 га.

Висновок. Головним показником розміру сільськогосподарського підприємства визначена вартість виробленої продукції і площа угідь. Запропоновано характер спеціалізації сільськогосподарського виробництва визначати з урахуванням зональних особливостей, перш за все, якості ґрунтів. Визначено, що розмір угідь сільськогосподарських підприємств Харківської області має значний вплив на зміну структури товарної продукції. Розраховано, що зернові і зернобобові культури мають найменшу питому вагу в дрібних підприємствах, найбільшу – при середніх розмірах угідь. У крупних підприємствах (більше 3000 га) найбільша питома вага у соняшника і цукрових буряків. Найвищий рівень рентабельності мають великі підприємства.

Список літератури.

1. Гуторов А.В. Формування раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств: дис. канд. екон. наук: 08.00.04. Харківський нац. аграрний університет с. г. ім. В. В. Докучаєва. Харків, 2011. 387 с.
2. Гуторов А.О. Економічне обґрунтування раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств: теорія і практика. Харків : «Міськдрук». 2012. 377с.
3. Попов А.С. Сучасний стан і основні тенденції використання земель сільськогосподарського призначення. *Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка"*. Дніпро: Дніпропетровський державний агро-економічний університет, 2016. № 2,. Режим доступу: www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4775.
4. Власенко Т.В. Механізми управління галузевою структурою аграрних підприємств: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04. Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка. Харків, 2017. 26 с.
5. Яворська Т.І. Диференціація сільського господарства за розміром суб'єкта підприємницької діяльності. *Економіка АПК*. 2013. №12. С. 71-74.
6. Сільське господарство України в 2017 році. Статистичний збірник. Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ17_u.htm.
7. Сільське, лісове та рибне господарство в 2017 році. Статистична інформація. Головне управління статистики у Харківській області. Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/sil'ske-lisove-ta-rybne-hospodarstvo-stat>.

References.

1. Hutorov, A.V. (2011), "Formation of rational sizes of agricultural enterprises", Abstract of Ph.D. dissertation, Economics and enterprise management (by types of economic activity)", V.V. Dokuchaiev National University of Kharkiv, Kharkiv, Ukraine.
2. Hutorov, A.O. (2012), *Ekonomichne obgruntuvannia ratsional'nykh rozmiriv sil'skohospodars'kykh pidpryemstv: teoriia i praktyka* [Economic justification of rational sizes of agricultural enterprises: theory and practice], *Mis'kdruk*, Kharkiv, Ukraine.
3. Popov, A.S. (2016), "Current state and main tendencies of use of agricultural lands", "Efektyvna ekonomika", Dnipro, Dnipropetrovsk State Agrarian University, vol. 2, available at: www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4775 (Accessed 10 April 2019).
4. Vlasenko, T.V. (2017), "Mechanisms for managing the sectoral structure of agrarian enterprises", Ph.D. Thesis, Economics and enterprise management (by types of economic activity), Kharkiv National Technical University of Agriculture named after Petr Vasilenko, Kharkiv, Ukraine.
5. Yavors'ka, T.I. (2013), "Differentiation of agriculture by the size of the subject of entrepreneurial activity", *Ekonomika APK.*, vol. 12, pp. 71-74.
6. State Statistics Service of Ukraine (2017), "Agriculture of Ukraine. Statistical Collection", available at: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ17_u.htm (Accessed 10 April 2019).
7. The Main Department of Statistics in the Kharkiv Region (2017), "Agriculture. forestry and fisheries. Statistical information", available at: <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/sil'ske-lisove-ta-rybne-hospodarstvo-stat> (Accessed 10 April 2019).

Стаття надійшла до редакції 16.04.2019 р.